

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

ЛИТВИНЕНКО Олена Валеріївна

УДК 821.161.2 – 31.09

Соколовський О.

**ІСТОРИЧНІ РОМАНИ ОЛЕКСАНДРА СОКОЛОВСЬКОГО
В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ ДОБИ**

10.01.01 – українська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Київ – 2004

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Маріупольському гуманітарному інституті Донецького національного університету, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
КЕЙДА Федір Федорович,
Маріупольський гуманітарний інститут Донецького національного університету, завідувач кафедри української філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ГУЛЯК Анатолій Борисович,
Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор кафедри української літератури ХХ століття;

кандидат філологічних наук, доцент

ПОЛЯРУШ Ніна Степанівна,
Вінницький державний педагогічний університет імені М.Коцюбинського, доцент кафедри української літератури

Провідна установа - Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра української літератури, Міністерство освіти і науки України, місто Тернопіль.

Захист відбудеться “20” квітня 2004 року о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “16” березня 2004 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.П.ГАЛЬОНА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Вітчизняний літературний процес перших десятиріч минулого століття прикметний високим рівнем мистецького осмислення буття, широким спектром стильових течій, напрямів, жанрових утворень, представлених більш чи менш відомими нині майстрами слова. Між тим, ще й дотепер залишаються постаті та явища, не охоплені системними літературознавчими дослідженнями. З-поміж них – історична белетристика Олександра Соколовського (1895 – 1938) – талановитого українського прозаїка, життєвий і творчий шлях якого припав на трагічний для нашої культури період більшовицького лихоліття.

Проживши неповних сорок три роки, митець став однією із жертв комуністичного терору. Наприкінці жовтня 1937 року його було заарештовано. Художникові інкримінувалася приналежність до “контрреволюційної” організації, яка стояла на терористичних позиціях”, а його творчість потрактовувалася як “націоналістична пропаганда в художній літературі”¹. 22 серпня 1938 року військовою колегією Верховного суду СРСР О.Соколовського було засуджено “... до вищої міри кримінального покарання – розстрілу, з конфіскацією майна, що належало особисто йому”².

Актуальність теми дослідження визначається насамперед тією обставиною, що об’єктом фахового системного осмислення творча спадщина О.Соколовського ще не була, хоча вона дає цікавий матеріал для усвідомлення певних закономірностей поступування епічного світовідбиття в українській літературі першої половини ХХ ст. Ця робота викликана необхідністю відповідно до сучасних вимог науки про літературу та в новому ідеологічному ключі узагальнити окремі спорадичні спостереження над творчістю белетриста, а також потребою введення індивідуальних мистецьких досягнень О.Соколовського в контекст літературознавчих уявлень про вітчизняне письменство початку минулого століття. На часі – відмова від замовчування драматичних протиріч літературного розвитку, тому запропонована дисертація органічно вписується в цілком закономірний процес наукового студювання творчості забутих, репресованих чи заборонених письменників.

Творчість О.Соколовського нечасто опинялася у фокусі уваги літературознавців, та й загалом розглядалася побіжно. Досить ґрунтовний аналіз “народницької” прози белетриста здійснив відомий літературознавець і письменник М.Сиротюк у книжці “Українська історична проза за 40 років” (1958). Викликає інтерес також передмова

¹ *Архів* Служби безпеки України. – Арх. спр. № 44865 фп. – арк. 1.

² Там само. – арк. 139.

П.Моргаєнка “Життя і творчість Олександра Соколовського” до двотомного видання творів письменника (1971). Названі розвідки, поза сумнівом, важливі й потрібні нині, однак вони не можуть вважатися вичерпними і тим паче науково об’єктивними, адже непрості питання художнього віддзеркалення важливих подій вітчизняної історії потрактовувалися за доби ідеологічної заангажованості наукового мислення, коли докучливо нав’язувалася думка про безпрецедентне право на існування мистецтва, заґрунтованого виключно на комуністичних засадах. Аналогічний погляд цілеспрямовано усталювався і в літературознавстві. Відтак, варіантів не було, і не враховувати обставин, що склалися, науковці просто не могли.

Критичний аналіз художнього доробку прозаїка представлений і в оглядовій розвідці В.Агеєвої “Олександр Соколовський” (1989). Послугуючись більш сучасним (порівняно з М.Сиротюком та П.Моргаєнком) літературознавчим інструментарієм, дослідниця розглядає прозу белетриста в контексті стильових пошуків письменства 1920-х років, акцентує увагу, хоч і принагідно, на її романтичних витоках, документальному підґрунті, осмислює міру співвідношення історичних фактів і авторського домислу, зупиняється на показі художніх прорахунків прозаїка.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна праця виконана як складова частина комплексної теми кафедри української філології Маріупольського гуманітарного інституту Донецького національного університету – “Актуальні проблеми української літератури і фольклору”. Тему роботи затверджено на засіданні бюро науково-координаційної ради з проблеми “Класична спадщина та сучасна художня література” при Інституті літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України (протокол № 3 від 14 грудня 2000 року).

Мета роботи – з’ясувати художні особливості історичної прози О.Соколовського на тлі розвитку вітчизняної літературно-критичної думки першої третини ХХ століття; здійснити комплексне системно-аналітичне дослідження творчого доробку письменника.

Відповідно до мети дослідження було поставлено такі **завдання**:

- осмислити витoki і розвиток світоглядно-естетичних переконань О.Соколовського;
- простежити закономірності еволюції проблематики й поетики історичних романів і повісті письменника;
- проаналізувати структурні особливості, жанрово-стильову специфіку та образну систему творів;

- подати літературознавчий дискурс історичної й художньої правди в романах та повісті белетриста;
- показати специфіку художнього моделювання історичного минулого у творчості О.Соколовського;
- визначити здобутки і втрати історичної прози митця, сформулювати її літературознавчу оцінку, встановити місце і роль в українському літературному процесі.

Об'єктом дослідження є епічні твори О.Соколовського, в яких знайшли відбиття державницькі змагання українського народу доби Хмельниччини й художня історія народницького руху останніх десятиріч XIX ст.

Аналіз епічної прози письменника здійснюється на тлі осмислення складної історико-культурної семантики його доби. Окрім літературних творів, у дисертації використано фольклорний матеріал, архівні документи, наукові студії з історії України (О.Апанович, М.Грушевський, М.Костомаров, О.Субтельний), філософії (О.Лосев, О.Чанишев), естетики (А.Гулига) тощо.

Теоретико-методологічною основою дисертації стали спеціальні праці з проблем розвитку української історичної прози Л.Александрової, С.Андрусів, О.Білецького, А.Гуляка, М.Ільницького, Б.Мельничука, М.Сиротюка, В.Чумака. Дослідження спирається також на слушні спостереження за окремими історичними творами, вміщені в розвідках Л.Дем'янівської, С.Єфремова, М.Жулинського, В.Кузьменка, М.Наєнка, П.Рудякова, В.Погребенника, Г.Семенюка, Г.Штона, інших авторитетних дослідників.

Предмет дослідження – специфіка художнього моделювання важливих історичних подій у творах О.Соколовського, естетичні засади, на яких ґрунтується концепція минулого, репрезентована прозаїком.

Для створення більш повної картини мистецької своєрідності белетристичного доробку О.Соколовського в дисертації використано порівняльно-типологічний, порівняльно-історичний, описовий та біографічний **методи дослідження**.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першою в українській науці про літературу спробою комплексного монографічного прочитання історичної прози О.Соколовського. Уперше на тлі вітчизняного письменства початкових десятиріч XX століття прокоментовано тематику і проблематику історичних творів белетриста, їх жанрові особливості, провідні засоби образотворення, моделі характеротворення. У роботі системно і з позицій сучасної науки переоцінено раніше висунуті літературознавчі версії, осмислено специфіку відтворення прозаїком внутрішнього

устрою героїв, проаналізовано його вміння зобразити плин настроїв і особливості поведіння персонажів у неординарних життєвих ситуаціях, здійснено детальний літературознавчий опис маловідомих нині творів.

Уведено до наукового обігу чималу кількість матеріалів, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського, архіву Служби безпеки України та Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що її матеріали та висновки розширюють можливості у вивченні питань теорії й історії літератури, зокрема проблеми історизму; у формуванні нових підходів до розуміння специфіки художнього мислення О.Соколовського та його місця у вітчизняному літературному процесі. Результати дисертаційної праці знайдуть застосування в нових теоретичних і конкретно-історичних розвідках з історії українського письменства, у галузі компаративістики.

Практичне значення дослідження. Положення й висновки, висунуті в роботі, можуть використовуватися у процесі вивчення історії української літератури ХХ століття, теорії літератури, залучатися до написання нових літературознавчих праць (курсівих, дипломних, магістерських досліджень). Матеріали дисертації знадобляться вчителям-словесникам педагогічних училищ, гуманітарних ліцеїв і гімназій, загальноосвітніх шкіл.

Апробація й впровадження результатів роботи. Основні положення дослідження доповідалися на Міжнародній науково-практичній конференції “Україна – Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва” (Маріуполь, 1999); на Міжнародній науковій конференції “Документалістика на зламі тисячоліть: проблеми теорії та історії” (Луганськ, 2001); на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Сучасні тенденції у літературознавчій підготовці вчителів-словесників” (Мелітополь, 2001); на Міжнародній науково-практичній конференції “Мова. Культура. Бізнес” (Київ, 2003), апробовані на щорічних наукових конференціях Маріупольського гуманітарного інституту Донецького національного університету (1999 – 2003). Роботу в повному обсязі обговорено на розширеному засіданні кафедри української філології МГІ ДонНУ і рекомендовано до захисту (протокол № 01 від 19 листопада 2003 р.).

Результати дослідження впроваджувалися у навчальному процесі в Приазовському державному технічному університеті (довідка № 73 – 17 – 3367 від

26.12.03), Маріупольському морському інституті (довідка № 32 – 8 – 21 від 09.01.04), загальноосвітній школі I – III ступенів № 4 м. Маріуполя (довідка № 12 від 09.01.04).

Публікації. За темою дисертаційної праці у фахових наукових виданнях опубліковано 6 статей, що відображають основні наукові результати проведеного дослідження.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури і джерел, який включає 276 найменувань.

Загальний обсяг роботи - 181 сторінка (161 сторінка основного тексту).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **“Вступі”** обґрунтовується актуальність теми, характеризується стан вивчення проблеми, визначаються об’єкт, предмет, методи і завдання роботи, розкривається її наукова новизна, окреслюється теоретична й практична вагомість, вказуються основні етапи апробації результатів дослідження.

Перший розділ **“Формування естетичних і світоглядних концептів творчості Олександра Соколовського”** присвячений з’ясуванню витоків художнього світу письменника, окресленню естетичних засад його творчості, показові літературних контактів, впливів. Зроблено спробу осмислення поетичної спадщини літератора під кутом зору біографізму. У деталях життя О.Соколовського помічено чимало присутнього для глибшого осягнення творчого шляху, витоків світосприйняття письменника, специфіки його мистецької лабораторії. Тому й виникла потреба в тому, щоб простежити процес формування особистості, світоглядних та естетичних переконань белетриста, з’ясувати маловідомі етапи його біографії, пов’язані з творчістю.

О.Соколовський народився 8 вересня 1895 року в м. Конотопі на Сумщині в багатодітній сім’ї дрібного службовця – вихідця з дворянської родини. У 1914 році майбутній прозаїк із золотою медаллю закінчив Чернігівську гімназію і вступив на юридичний факультет Київського університету. Цього ж року за виступи проти імперіалістичної бійні та її організаторів Олександра заарештовують. Згодом (1915) його засуджують до шести років каторги, однак як неповнолітньому два роки збавляють. Навесні 1917 року, після Лук’янівської в’язниці й тюрми в Саратові, Соколовський повернувся до Чернігова. Уже через рік за виступи проти німецько-кайзерівських окупантів його знову заарештовують. На письменника чекало нове випробування – ув’язнення в концтаборах спочатку в Бресті, а потім у Бялах. Під час революції в Німеччині виснаженому й хворому на туберкульоз письменникові

вдалося втекти з табору. 1924 року родина Соколовських переїздить до Києва. Олександр Олександрович обіймав тут виборну посаду відповідального секретаря Товариства політкаторжан та зсильнопоселенців і працював одночасно науковим співробітником музею “Косий капонір”. Незважаючи на те, що О.Соколовський сумлінно працював у радянських установах, система не залишала його поза своєю пильною увагою. Як колишнього есера, письменника заарештовують органи ЧК – ДПУ 1920 року в Чернігові, а згодом – у Києві (1924). Митець звинувачувався у приналежності до нелегальної антирадянської організації – лівих соціал-революціонерів. Однак, розглянувши його справу, суд дійшов висновку, що звинувачення “у злочині, передбаченому 61-ю статтею кримінального кодексу УРСР”, безпідставне¹. Обвинувачення було зняте, а Соколовського звільнили з-під варті.

Письменника заарештували у ніч з 28 на 29 жовтня 1937 року. Звинуватили в тому, що нібито 1932 року ввійшов до антирадянського есерівського угруповання, а 1936-го став учасником контрреволюційної націоналістичної організації, яка ставила за мету повалення радянської влади. У творах письменника про народників слідчі НКВС “помітили” ідеалізацію руху та його тактики боротьби “шляхом змов і тероризму”, а такий підхід пояснювали “нежитою есерівщиною”. У романі “Богун” ті ж слідчі “виявили” “цілий ряд нахилів націоналістичного порядку”. Виїзна сесія військової колегії Верховного Суду СРСР у Києві 22 серпня 1938 року засудила О.О.Соколовського до розстрілу. У цей же день його не стало. Тяжкі випробування судилися і родині прозаїка.

О.Соколовському повернуто чесне ім'я, але його забрано від сім'ї, від письмового столу, від України. Наділений великою працездатністю, прозаїк ще міг багато зробити, адже його таланти лише починав утверджуватися. Письменник щиро прагнув нести в літературу пошук істини, відвертості й повнокровності особистого життя тогочасного інтелігента, образ тривожної й збуреної обставинами людської душі. Колись О.Соколовський сказав своїй дочці: “Якби моє життя потрібне було моїй Батьківщині – я б віддав його не думаючи, з радістю”. Це було життєвим кредо письменника, патріота-українця.

Дебютував О.Соколовський у поетичному жанрі. Один із перших його творів – вірш “Вже рік пройшов” (1918) – засвідчив тяжіння митця до соціальної проблематики. Соколовський-поет з боєм констатує, що “жовтневий вихор” не приніс українському народові сподіваної волі. Реальна дійсність (“терни”) різко дисонувала з мріями, тому у

¹ *Справа* Соколовського Олександра Олександровича // Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Фонд № 263, спр. 53132, оп. № 1. – арк. 143.

вірші відсутня характерна для революційних романтиків патетика. Тут лише висловлюються сподівання на краще.

Під впливом родинного оточення з'являється віршована “Казка про собачку” (1921), де О.Соколовський у гумористичній тональності відтворює доволі скрутні обставини тогочасного життя власної сім'ї, а 1922 року він пише поему “Ікар”[□] (датована 20 січня).

Свідченням оновлення української літератури на шляхах модернізму була, зокрема, творчість письменників-неокласиків. О.Соколовський не належав до цього угруповання, хоча, очевидно, симпатизував йому. Не випадковим є звернення письменника до художнього моделювання постаті сильної особистості, яка поривається у безмежні простори Всесвіту і стає жертвою власного безумства. Отже, наслідуючи неокласиків, у поемі “Ікар” Соколовський апелює до античної міфології – грецького міфу про Дедала та Ікара. Можна вважати цілком закономірним, що на тлі поживлення українського національного руху, відродження національної свідомості письменник звертається до міфу, характерного для періоду пізньої класичної міфології, коли наперед виступали герої, які самостверджуються не силою і зброєю, а майстерністю й винахідливістю. Примітно, що в фіналі твору звучать життєстверджуючі мотиви. На тверде переконання автора, Ікар не вмер, оскільки йому вдалося сміливо розірвати невідільницькі пуга, “земні ланцюги”. Соколовський-поет намагається змалювати картину античного світу – величного і вишуканого. Тому в поемі зустрічається велика кількість пишномовних епітетів (здебільшого авторських новотворів): “животворчий хвилерух”, “таємничий виднокруг”, “хвилинно-вічна коханка”, душа “світлосяйна”, “безхмарна” тощо. Часто поет послуговується порівнянням: “дівочий сміх - мов сміх наяди”, “юнацькі рухи - порив вітру”, “танки дівчат - пташиний лет”, “душа, як світ, широка і неосяжна, мов блакить”. У поемі часто змінюється темп розповіді, вводяться своєрідні авторські коментарі, що розкривають перед читачем душевні порухи героїв, їхні сумніви, бажання. Написання “Ікара”, отже, свідчило про потребу поета в естетичній самореалізації через художній світ античності.

Найбільшим поетичним твором О.Соколовського є “Поема одного життя” (1923), ідейним пафосом якої М.Сиротюк свого часу вважав “... уславлення величі соціалістичної революції, нездоланної мужності й відваги тих, хто звершив її і буде новий світ...”. Однак уважне прочитання твору, попри відчутну тут напівциру

* Уперше поему “Ікар” опубліковано мною у збірнику наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Наука і сучасність” (Том XXXI. – К.: Логос, 2002. – С. 242 – 244). - *О.Л.*

революційно-патріотичну тональність, переконує в іншому. Основна думка поеми – передусім гуманістична. Соколовському болить національна руїна – матеріальна й духовна, спричинена братовбивчою бійнею. У “відступництві” головного героя твору від боротьби звучить протест поета проти насильства, терору, моральної деградації, що їх породжувала громадянська війна. Отже, письменник ніби “сперечається” і з жовтневим переворотом, і з війною, висуваючи наперед глибоко гуманістичні ідеали.

Загалом же, поетична спадщина О.Соколовського невелика за обсягом, не позначилися на ній і новаційні художні віяння. Тим часом вона посідає певне місце в літературі своєї доби. У роботі виділено характерні стильові ознаки поетичних творів письменника: тяжіння до сюжетності; використання метонімічного прийому умовчання, недомовленості; замкнута побудова вірша; гуманістичний пафос. Слід згадати й про те, що писав Соколовський у часи, коли творча особистість змушена була підкорятися ідеологічним догмам. “Писать про активність я мушу, забувши про людську душу”, - зізнавався тоді Михайль Семенко. Йшов процес адаптації митців до проголошеного партією “будівництва соцреалізму” на культурному фронті, що велося під прапорами класового світогляду. Жертвами трагічної доби стали П.Тичина, М.Рильський, М.Бажан, В.Сосюра, Л.Первомайський... Не був винятком і О.Соколовський. Однак у його поезії немає популярних того часу кволо-силуваних гасел, ультрареволюційних фраз, революційної патетики. О.Соколовський змушений був пристосовуватися, шукаючи при цьому розради або у стародавній міфології (поема “Ікар”), або в історичному минулому (вірш “Народовольці”), зрештою, - у власній родині (“Казка про собачку”). Письменник, поза сумнівом, усвідомлював, що жовтневий переворот, як і громадянська війна, несли з собою нову жорстоку несправедливість (“Поема одного життя”), однак це усвідомлення мусив завуальовувати згадками про “правди час”.

Соколовський-поет щиро прагнув іти назустріч контрастам навколишнього світу, уникаючи проторених шляхів. Від дещо прямолінійних оцінок “революційної перебудови” світу він переходить до усвідомлення глибинного драматизму своєї доби (“Поема одного життя”), а тому утверджує гуманістичні ідеали. Поему “Ікар” можна сприймати як намагання письменника слідувати у річищі новітніх художніх тенденцій, зокрема, неокласицизму.

У другому розділі **“Епічний цикл О.Соколовського про народницький рух: проблематика і поетика”** з’ясовуються найхарактерніші особливості романів і повісті “народницького” циклу творів письменника, їх провідні мотиви та жанрова специфіка. О.Соколовський був примітною (хай і не першорядною) постаттю у літературному

процесі 20 – 30-х років ХХ століття, незважаючи на те, що його творчість вкладається у якихось шість-сім років, а талант практично не встиг зреалізуватися за відведений долею проміжок часу. На хвилі культурного пробудження в краї письменник першим з вітчизняних прозаїків виявив широку тематичну зацікавленість революційним протистоянням народників на українських теренах і у зв'язках з Україною. У спадщині автора – цикл творів про народницький рух. Саме вони згодом стали своєрідним виявленням особливої фатальності біографії митця.

Перші твори про народництво з'явилися в українській літературі 1925 року. Це – оповідання В.Чередниченко “Софія Перовська”, у якому відтворено епізод вдалого замаху “героїв змов” на Олександра II, та історична драма О.Золіна “Степан Халтурін”. Згадана п'єса сприймається не як повноцінний художній твір, а радше як історична довідка про життя відомого революціонера-народника, одного з керівників “Народної волі”. Драма Золіна “... так і залишилась свого роду художнім літописом подій, що обернувся певною документальністю, а її автору так і не вдалося дати узагальнююче образне вирішення цікавої проблеми”, - зазначає Г.Семенюк¹.

Що ж спонукало О.Соколовського до створення такої розлогої картини народницького руху? По-перше, це підпільна боротьба і неодноразове перебування у в'язниці, що, звісна річ, наштовхувало на роздуми про подвижницьку діяльність тих, хто до нього ставав на прю з несправедливістю суспільства. По-друге, робота прозаїка у Товаристві політкаторжан, де він мав можливість знайомитися з історичними студіями, архівними документами, матеріалами журналу “Каторга и ссылка”. І, нарешті, третя причина – у нерозробленості теми українським письменством. Хоча, поза сумнівом, прозаїк спирався на творчий досвід попередників. У зв'язку з цим треба назвати ряд творів класичної літератури, де репрезентовано тип “нового чоловіка” (І.Франко) – народника 60 – 70-х років ХІХ століття: повісті Д.Мордовця “Нові люди” та “Ознаки часу”, І.Нечуя-Левицького “Хмари” і “Над Чорним морем”, Панаса Мирного “Лихі люди”, “Народолобець” (оповідання), Олени Пчілки “Світло добра і любові”, “Товаришки”, Б.Грінченка “На розпутті”, низку епічних творів О.Кониського (“Молодий вік Максима Одинця”, “Порвані струни”, “Грішники”, “Семен Жук і його родичі”, “Перед світом”) тощо.

У своїх романах про народництво О.Соколовський вдався до спроби простежити всю історію цього демократичного руху. Митець охопив великий проміжок часу, намагаючись не оминати навіть маловідомих подій. Дебютний роман вийшов 1928 року під назвою “Перші хоробрі”; у 1932 році з'являється роман “Нова зброя”. Ці два твори

¹ Семенюк Г.Ф. Українська драматургія 20-х років. – К.: Либідь, 1992. – С. 79 – 80.

письменник об'єднує у дилогію і видає 1934 року під спільною назвою “Герої змов”. 1933 року побачив світ ще один роман белетриста з циклу історичних творів про народовольців – “Роковані на смерть”, а в 1934 році – останній твір – повість “Бунтарі”.

У серії творів О.Соколовського художньо репрезентована кількарічна звитяжна боротьба народовольців-підпільників з царем та його посіпаками: і так звана Чигиринська справа, й наростання опозиційного руху серед петербурзького студентства. Найбільшу увагу письменник приділив відтворенню конкретних дій представників народницького руху: підготовка до терористичних актів, замах на царя та його прибічників, вбивство Олександра II, невдала спроба підпільної групи на чолі з Шевиревим та Ульяновим фізично знищити імператора Олександра III тощо. Прозаїк також намагається передати суперечки щодо стратегії й тактики, які виникали серед народників, прагне дати власну оцінку їх історичної ролі. Кожен з цих творів – довершений, самодостатній світообраз. Вони не пов'язані навіть сюжетно, проте впадає в око глибокий внутрішній зв'язок, не кажучи вже про зв'язки хронологічні.

Герої роману “Перші хоробрі” – люди, які зрелися особистого щастя заради ідеї вільної держави. Романіст захоплюється своїми героями, іноді надмірно ідеалізує їх, що призводить до однобічності художніх оцінок. Михайлов, Желябов, Кибальчич, Перовська – всі вони легко відступаються від усього особистого задля громадського, заради обов'язку, взятого на себе добровільно. З-поміж них – блискучі винахідники, талановиті розвідники і конспіратори, неперевершені актори. Мета Соколовського – представити укрупнену романтичну постать самовідданого борця, наділеного небуденною внутрішньою енергією і нестримним бажанням скерувати ту енергію на безкомпромісну боротьбу за революційні ідеали. Таке “виділення” героя з-поміж інших свідчить про те, що автор скористався однією з провідних змістових властивостей романтичного світовідтворення. Виписані О.Соколовським характери сприймаються як своєрідна вибірка яскравих особистостей, репрезентованих в усій різноманітності мови, одягу, особливостей поведінки тощо. Роман насичений пригодницькими, інтригуючими епізодами, що пояснюється його призначенням для юного читача. Письменник детально розкиває підготовку вбивства Олександра II, кількаразове полювання на царя: замах Соловйова, вибух під залізницею, Зимнім. Ці картини значною мірою динамізують сюжет, прискорюють розвиток подій. Поза сумнівом, письменник звертається тут до оповідних традицій класичного пригодницького роману.

У назві наступного роману О.Соколовського ніби “закодована” магістральна ідея твору. Про нову “зброю” думають і народовольці, і захисники самодержавства. Її ідея визначає художню концепцію твору. Уряд, перейшовши в наступ, вдається до

нових, гнучкіших, придуманих жандармським капітаном Судейкіним методів боротьби проти революціонерів – до “внутрішнього освітлення”, тобто засилки в їх організації своїх агентів. Розпочинається так звана дегаєвщина – процес внутрішнього розкладу революційної організації. Народовольці також намагаються знайти новий метод боротьби зі своїми ворогами. Але в них це просто удосконалений старий засіб (новий динаміт).

Уже з перших сторінок твору впадає в око знижено-пародійне зображення царя та його оточення. Самодержець сприймається як людина обмежена й нікчемна. Можливо, метою автора було довести, що не варто вести війну проти такої одіозної особистості, тим паче ціною життя кращих людей. Виразно й відверто гротескно виписано образ обер-прокурора найсвятішого синоду Побєдоносцева. У сатиричному ключі змальовує О.Соколовський і звичайних жандармських шпигунів, від “роботи” яких постраждало багато борців з існуючим ладом. Але вони виявляються такими ж недалекими й ницими, як і їхнє начальство. Незважаючи на окремі прорахунки, сатиричні інтонації в романі О.Соколовського свідчили про велику спостережливість автора, його тяжіння до пародійного відтворення вад суспільного життя другої половини XIX ст. Отже, письменник послуговується широким спектром засобів комізму і сатиричного гротеску, що є однією з особливостей стильового устрою його творів. Слід зазначити, що до засобів саркастичного зображення негативних персонажів зверталось й чимало сучасників О.Соколовського: Петро Панч (“Калюжа”), Я.Мамонтов (п’єса “Республіка на колесах”), Ю.Смолич (роман “Фальшива Мельпомена”).

Дія “Нової зброї”, як і попереднього роману О.Соколовського, зосереджується здебільшого на показі середовища революціонерів. Письменник намагається розкрити соціально-психологічну сутність “дегаєвщини” як вияву зневіри і зрадництва серед борців. Романісту вдалося відтворити соціально-побутове коріння, політичне підґрунтя цього явища і показати боротьбу народовольців проти нього.

Підготовка замаху і вбивство жандармського підполковника Судейкіна становить зовнішній бік сюжетного каркаса твору. У центрі, сказати б, внутрішньої сюжетної лінії – художнє осмислення причин непорозумінь і суперечок у стані революціонерів. Можна констатувати, що О.Соколовський певною мірою доповнює традиційну побудову конфлікту як безпосереднього зіткнення антитетичних сил віддзеркаленням усієї складності внутрішнього буття особистості. Художній конфлікт осмислюється О.Соколовським як розгалужений компонент, органічно пов’язаний насамперед із змістом твору.

У романі “Нова зброя” автор прагне глибше проникнути у внутрішній світ персонажів. Досліджуючи настрої, емоційні стани своїх героїв-революціонерів, він вдається до показу динаміки їхньої поведінки, акцентуючи нерозривний зв’язок між особистісними якостями людини та її внутрішніми психічними процесами. О.Соколовський утверджує героїку, самовідданість, романтичну нескореність як найвищі вияви людських почуттів і прагнень. Письменника захоплюють насамперед героїчні начала особистості, яка в пориві до кращого, світлішого робить свій, можливо, останній вибір у змаганні за волю думки, почуття, діла. Романи діалогії “Герої змов” насичені романтичним пафосом, вони утверджують велич подвигу в ім’я перемоги справедливості.

Роман “Роковані на смерть” хронологічно завершує прозовий цикл О.Соколовського про народництво і є його найтрагічнішою частиною.

Письменник наче випробовує своїх героїв у найнапруженіших ситуаціях. Усі вони переконані, що спланований замах не буде вдалим, адже в умовах реакції, яка запанувала після знищення “Народної волі”, відособлена група успішно й результативно діяти просто не може. Упродовж всього твору спостерігається акцентція прозаїка на глибокому трагізмі ситуацій, у яких опиняються його герої. Тим часом навіть у жорстоких умовах “білого терору” “роковані на смерть” зберігають найшляхетніші людські риси. Отже, намагаючись проникнути в світ думок, почуттів персонажів у підкреслено трагічних обставинах, романіст цікавиться й тим, як розкриваються їх ідейно-моральні якості, якими етичними критеріями керуються вони у своїй діяльності. Тяжіння до синтетичного, узагальненого відтворення подій змусило письменника знаходити нові принципи художньої типізації, побудови сюжету, розробки характеру. Його увага концентрується на найбільш важливих епізодах, де перехрещуються сюжетні лінії, відбуваються сутички у взаєминах між людьми; прозаїк ніби виводить своїх героїв на вістря історичних подій. Цей принцип, апробований ще в “Перших хоробрих”, отримує свій подальший розвиток у романі “Роковані на смерть”. Так, готуючи терористичний акт, молоді герої О.Соколовського щонайменше турбуються про власну безпеку. Головне, щоб їхня діяльність набула найширшого розголосу й сприяла пробудженню визвольницьких устремлінь народу. Очевидним і органічним є романтичне спрямування фінальних епізодів твору. Роман закінчується картиною суворого покарання учасників групи. Душі мужніх, але приречених героїв навіть в останні хвилини життя переповнені “щастям величної самопожертви”, чого так і не змогли усвідомити кати. Звісна річ, тут помітна певна ідеалізація реальних історичних осіб, на що звертала увагу критика. Але слід пам’ятати й про те, що

суб'єктивне в художньому віддзеркаленні дійсності виявляється як глибина мислення письменника, здатність масштабно охопити явище, передати дух часу, епохи через образний устрій твору. Зрештою, образне освоєння дійсності завжди передбачає “включення” індивідуального світосприйняття художника.

Необхідно зазначити, що О.Соколовський одним із перших з-поміж тогочасних українських прозаїків звернувся до художнього осмислення проблеми самовизначення людини в умовах протистояння несправедливому суспільному устрою. У цьому плані його “народницький” цикл наближається до творів М.Івченка (“Горіли степи”) та Ю.Яновського (“Вершники”). Людей високого суспільного обов'язку, до самозаперечення відданих громадській справі, подибуємо і в новелах М.Дукина, що побачили світ у 1920-х роках (“Матіола”, “Юхим Бурляй”, “На шпилі”, “На аванпостах” тощо).

Історичні події, відомі під назвою “Чигиринської змови”, стали сюжетною основою повісті О.Соколовського “Бунтарі” – завершального твору його “народницького” циклу. Тут поєднується традиційне й новаторське світовідчуття. Соціальна детермінованість вчинків персонажів органічно поєднується з іншими первнями їхньої поведінки – психологічними й ментальними. У тексті твору спостерігається оригінальне художнє виявлення таких особливостей романтичного типу мислення, як простування до осягнення філософських і соціальних істин, укрупненість образів тощо. У “Бунтарях” привертають увагу деякі особливості стилю письменника, які відрізняють повість від трьох попередніх романів, хоча внутрішній зв'язок усіх творів помітити неважко. До таких особливостей слід віднести: перевагу психологічного спектру у відтворенні історичних подій і максимальне проникнення у внутрішній світ персонажа; відсутність чіткої хронології у викладі подій; цільність магістральної сюжетної лінії; звернення до традицій класичної літератури (насамперед Т.Шевченка і Панаса Мирного). Відтворюючи історичні події 70-х років XIX століття, прозаїк прагне художньо дослідити найтонші порухи психіки своїх героїв, тому психологізм у повісті виступає одним із провідних способів типізації постатей і явищ минулого.

У повісті “Бунтарі” О.Соколовський психологізує образ Дейча, широко використовуючи для цього внутрішнє мовлення героя, описи рухів, поз, предметів тощо. Художньо моделюючи постать реальної історичної особи, прозаїк цікавиться насамперед її внутрішньою організацією, що виявляється через самоспілкування, самопізнання й самооцінку. Осягнувши естетичні здобутки попередників, О.Соколовський відтворює багатшаровість свідомості особистості, виявляє процеси

виникнення асоціацій, плин найсокровенніших, а зчаста й прихованих душевних порухів. Для більш ґрунтового художнього “просвічування” психічних і моральних підвалин персонажа прозаїк відчутно активізує колізійні начала, апелює до все напруженіших ситуацій. Дейч Соколовського драматично намагається розв’язати болючі проблеми: шляхи народу й особистості за доби глухого лихоліття, мораль і насилля, відповідність долі людини законам суспільства, в якому вона існує. При цьому письменник не прагне художньо потлумачити кожен мить внутрішнього життя героя, а віднаходить і віддзеркалює його домінуючі, фізіологічні прикмети душевного стану персонажа, звертає увагу на суперечності серединних конфліктів людини, іноді цікавиться тим, як особистість виявляє себе неусвідомлено.

Твори О.Соколовського “Перші хоробрі”, “Нова зброя”, “Роковані на смерть” та “Бунтарі” мають певні вади, але є всі підстави віднести їх до активу вітчизняної історичної прози. Відповідно до законів художньої й історичної правди прозаїк ґрунтовно відтворив одну із суперечливих сторінок минулого – народницький рух 70 – 80-х років XIX століття, показав героїв, які наполегливо шукали шляхів до розкріпачення народу.

Події многотрудної історії подаються О.Соколовським не як тло чи певні “обставини”, а як рухливий потік, де вирішуються людські долі. Вражає масштабність художніх узагальнень прозаїка – “історія змов” від їх зародження до фактичного згасання. Письменник чимало здобуває завдяки достеменній манері повістування про реальні історичні події. Спостерігається, як наростає загальне відчуття трагізму ситуації, відтворюється атмосфера, в якій народжені для щастя молоді герої змушені офірувати життям. Це тільки один бік повістування.

Особливої тональності тетралогії надає інший аспект. Він пов’язаний із тим, що О.Соколовський уже з першого твору, органічно поєднуючи буденне, пересічне з неординарним, зумів розкрити внутрішню, душевну красу “героїв змов”. По мірі розв’язання трагічних колізій у кожному з творів зростає романтичне відчуття героїзму, а превалюючими є (попри трагізм) мажорні тони. Оповідна манера письменника позначена оригінальним перехрещенням у текстах монологів, діалогів, невластиве прямої мови, що навзаєм доповнюють одне одного і характеризуються художньою своєрідністю; нечисленні описи природи звучать як паралелі до думок і переживань персонажів або як контраст до їхніх настроїв; у портретній характеристиці переважає відтворення внутрішнього світу героїв, сфери їх почуттів. О.Соколовський багато в чому загострює проблеми, порушені іншими митцями, розсуває межі відтворення людських чеснот і ницості; його заглиблення у внутрішній світ особистості виказує

бездонність екзистенції і є важливою для розвитку вітчизняної літератури мистецькою знахідкою автора.

Творчість О.Соколовського є органічною складовою вітчизняного літературного процесу 20 – 30-х років ХХ ст. Неважко помітити типологічні збіги між, скажімо, “народницьким” циклом письменника і численними творами прозаїків – його сучасників. Назвемо ряд імен і творів: С.Божко (роман “В степах”, 1930), Д.Гордієнко (романи “Тинда”, 1930 і “Срібний край”, 1931), О.Громів (збірка оповідань для дітей “С¹⁵”, 1925), Ю.Зоря (оповідання збірки “Остання мандрівка”, 1931), Г.Коцюба (Коцегуб) (роман “Нові береги”, 1932), В.Кузьмич (роман “Крила”, 1930), М.Ледянко (трилогія “На – гора!”, 1929 – 1933), П.Лісовий (Свашенко) (романи “Микола Ярош”, 1929 і “Записки Юрія Діброви”, 1930), О.Свекла (збірки оповідань і повістей “Подарунок і подяка”, 1927, “Петря Слимак”, 1930). Цей ряд можна було б продовжити.

Відмінні тематикою, стилем, твори О.Соколовського, як і названих вище письменників, загалом виразно репрезентують те спільне, чим жила українська проза перших десятиріч минулого століття: прагнення до образного потлумачення актуальних політичних, морально-етичних і психологічних проблем; ґрунтовне засвоєння традицій класичного письменства і водночас шукання (хай і не завжди результативне) нових художніх форм; уважне ставлення до відбору життєвих явищ; прямування до епічного монументалізму і пафос життєствердження; звернення до справжніх фактів, архівних і документальних джерел; прагнення пов’язати долі героїв з переломними історичними подіями, а історичне – із загальнолюдським; увага до окремої особистості, її психічного устрою; поєднання реалістичного і романтичного світобачення; історично й художньо правдиве осмислення минулого; прямолінійність класового розмежування персонажів, надуживання політичними гаслами; послаблена увага до індивідуалізації персонажів; наявність певних сюжетно-композиційних схем, стереотипних ситуацій.

Прагнення зобразити народництво не просто як визвольний рух, а як подвиг “перших хоробрих” у двобої з російським самодержавством, увага до рядових борців, пошуки причин протистояння, здатності людини на самопожертву, бажання за зовнішньою прозаїчністю буднів боротьби помітити внутрішню героїку звершень “бунтарів” – ось характерні риси тетралогії О.Соколовського. Тому його твори мають не тільки естетичну, а й значну пізнавальну та виховну цінність.

У третьому розділі дисертації **“Художня рецепція Хмельниччини в романі О.Соколовського “Богун”** розкривається специфіка відображення в мистецькій

спадщині белетриста потужного сплеску національно-визвольних змагань українського народу в XVII ст.

У багатоголоссі української історичної прози перших десятиріч XX століття роман О.Соколовського “Богун” – явище помітне. Він посідає одне з чільних місць у такому ряду творів, як повісті В.Талія “Надзвичайні пригоди бурсаків”, Г.Бабенка “Шляхом бурхливим”, роман З.Тулуб “Людолови”, тетралогія Б.Лепкого “Мазепа” тощо. Можна помітити типологічну близькість “Богуна” до творів А.Кащенко (“Славні побратими”, “Борці за правду”), О.Островського (“Берестечко”), А.Чайковського (“Сагайдачний”), Г.Хоткевича (“Богдан Хмельницький”) та ін.

Художня концепція Богуна, репрезентована О.Соколовським, спирається насамперед, як свідчив сам письменник, на історичні версії М.Грушевського та О.Єфименко. Помітне тут і фольклорне підґрунтя, і, звісна річ, авторський домисел. Роман “Богун” можна віднести до художньо-історичних творів. Письменник наділяє головного героя справді лицарськими рисами. Однак перед читачем – не лише видатна історична особа, а й звичайна людина, яка виявляє, сказати б, “житейське” щиросердя, якусь душевну розкутість, здатність по-справжньому кохати. Упадає в око, що Богун часто виявляє риси неоромантичного героя, виступаючи соціально детермінованою особистістю, психологія якої є своєрідним віддзеркаленням суспільної психології.

Поставивши перед собою завдання узагальнено відтворити український національний характер, дух волелюбної нації, письменник майстерно “балансує” між історичними фактами і епізодами, витвореними його уявою. Сюжет твору, де основна увага сконцентрована на долі головного героя, ґрунтується не лише на тлі історії й романтики, легенд і документальності. Сюжетний ритм роману надзвичайно рухливий – інтригуючі події змінюються побутовими сценами, а народна мудрість, покріплена колоритним народним словом, – публіцистичними описами.

Художнє освоєння давноминулих подій заґрунтоване у Соколовського на широких ретроспективних логіко-сміслових взаємозв'язках. Історизм прозаїка щонайменше зумовлюється ідеологічними приписами його часу. У ньому радше простежується зв'язок із міфотворчими пошуками романіста. “Богун” справді збагачений історизмом, що полягає не лише в художньому віддзеркаленні зовнішнього образу Визвольної війни, а й в умінні побачити національну історію неначе зсередини, в процесі її поступування. Загострене почуття історизму дало можливість О.Соколовському гранично чітко зіставити характер із середовищем і епохою, створити узагальнені портрети козацтва, селян, міщанства тощо.

Поряд з оспіваними у фольклорі козацькими полковниками показано у романі О.Соколовського й старшину, яка дбає лише про власне збагачення та привілеї. Головний герой роману виявляє свою відверту неприязнь до таких “підпанків”. Богун розуміє, що старшина хоче панувати так само, як колись панували ляхи, що вона вже панує, й це сталося не кілька днів чи місяців тому, а ще після Зборівської угоди, якщо не раніше. Але виправити це становище не можна, бо “гетьман звичайно спиратиметься на старшину, а старшина на гетьмана...”.

Образ Богдана Хмельницького введений у твір з метою увиразнення образу полковника Богуну. На відміну від головного героя, постать Хмельницького ніби навмисне подається описово. Читач не може об’єктивно оцінити поведінки гетьмана, бо сам Хмельницький з’являється у романі не часто. Його образ розкривається в основному через авторські описи, розмірковування з приводу рішень гетьмана Богуну та інших персонажів. У романі О.Соколовського Хмельницький зображений як тверезий політик, не схильний до прийняття поворотних рішень. Він розраховує, зважає всі можливі результати, враховує мінливість політичної ситуації, резерви.

Хмельницький, зображений пізніше Яковом Качурою (повість “Іван Богун”), більш активний, виявляє не тільки здібності тактика і стратега, але й завзятого козака-рубаки. Гетьмана показано не лише на нарадах з приводу майбутніх походів та укладання угод, а й у степу, де він на чолі загону очікує нападу поляків, а потім сам наздоганяє ворога. Іван Богун у романі О.Соколовського часто не може погодитися зі зволіканнями гетьмана у вирішальну хвилину. Тактичні дії Хмельницького асоціюються у полковника із зумисним марнуванням часу і мало не з ігноруванням національних інтересів українського народу. Неквапливі, обережні дії Хмеля завжди викликають у Богуну незадоволення і навіть гнів. Незважаючи на протиріччя між двома керівниками національно-визвольної війни, у романі “Богун” О.Соколовського не можна не помітити, що Хмельницький та Богун поважають один одного. Попри запеклі суперечки, Богун визнає, що “такої голови, як у Богдана немає ні в кого”, а автор часто доводить переваги Хмельницького як дипломата перед Богуном. Звертає на себе увагу, сказати б, толерантність, із якою підійшов О.Соколовський до відображення стосунків полковника і гетьмана.

Традиційно, як і в творах “народницького” циклу, О.Соколовський змальовує постаті з ворожого табору. Але у “Богуні” вони репрезентовані більш широко, хоча превалюючим, зрозуміло, залишається негативний план. Спираючись на традиції класичної літератури, прозаїк виразно протиставляє моральні критерії, якими керуються українці і представники антитетичного табору – польська шляхта. Власне

кажучи, на сутичці цих супротивних світоглядів і морально-етичних позицій ґрунтується провідний конфлікт роману. Іноземні загарбники тут виступають жорстокими, меркантильними, позбавленими честі й совісті. Проголошена шляхтою власна вищість над гнобленим народом була однією з причин особливої ненависті українця до свого національного ворога. Мораль “уродзних” шляхтичів показана прозаїком у найогидніших виявах: і як мораль нещадних гвалтівників, і як мораль лакеїв. О.Соколовському вдалося загалом переконливо відтворити підступну “дипломатію” польської шляхти, яка прагнула через brutальне насильство залякати український народ. Однак панство прорахувалося: з посиленням гніту міцнішав і опір йому. Бунтівлива українська душа не могла коритися і не знала страху в герці за свою незалежність.

Не утримався О.Соколовський і від сентименталістських, мелодраматичних фарб, увівши в роман інтимну сюжетну лінію, пов’язану з образом коханої Богуна Оксани. У змалюванні дівчини та її долі романіст спирається на шевченківські традиції, на художній досвід поетів-романтиків. Оксана – втілення чистого кохання і вірності. Доля її трагічна. Слідуючи в річищі мелодраматизму, автор повертає сюжет так, що в фіналі роману, коли, здається, буде щаслива кінцівка, Оксана гине, не дочекавшись свого любого Івана.

Загалом же, “Богун” – це розлога, переважно реалістична художня панорама Визвольної війни українського народу під орудою Богдана Хмельницького. Твір можна по праву віднести до “мислячої історії” (М.Ільницький), адже письменникові вдалося з усією переконливістю відтворити характери героїв, відтінити найтонші коливання їх психологічних станів, достеменно передати плин людських настроїв і почуттів. Характерно, що в цьому творі щільно переплітаються національний і соціальний моменти. Незважаючи на виразне “звучання” соціальних мотивів (нужденне життя українців під владою “загребущих сусідів”), у “Богуні” О.Соколовського превалюють національні пріоритети, адже соціальне розкріпачення унеможлиблюється поза власною державністю. Відтак, можна вважати роман достойним внеском в утвердження української національної ідеї.

Роман “Богун” донині не втрачає свого ідейно-естетичного, пізнавального й виховного значення. Це й не дивно, адже у творі віддзеркалено одну з героїчних і водночас трагічних сторінок української історії. Звісна річ, твір мистецтва не можна ототожнювати з історичним дослідженням, хоча саме з роману тогочасний читач мав змогу більше дізнатися про події й постаті далекої доби, ніж з “витворів” офіційної радянської історичної науки, яка “не помічала” державотворчих процесів в Україні.

У **висновках** узагальнюються основні результати спостережень над художніми особливостями творів О.Соколовського.

На формування літературно-естетичних уподобань О.Соколовського мало вплив родинне оточення, знайомство й спілкування з М.Коцюбинським, робота у Товаристві політкаторжан і зсильнопоселенців. Доля літератора склалася трагічно: він зазнав переслідувань, кількарязового ув'язнення, був репресований і знищений фізично. За коротке земне життя О.Соколовський не був утішений визнанням і як письменник.

Між тим, в обставинах “загального спідлення” (Л.Сеник) прозаїк одним із перших одверто заговорив про болючі проблеми минулого – народницький рух – суперечливу, трагічну і водночас повчальну сторінку історії. Тенденція критики самодержавного ладу в творах “народницького” циклу настільки відчутна, що сприймається як виражений у художній формі протест проти царського деспотизму та й імперської політики Росії загалом. Роман “Богун” став на початку минулого століття першим великим художнім полотном про державницькі змагання українців під проводом Богдана Хмельницького. Висунувши тут національно-визвольну ідею, белетрист зумів і в ситуації ідеологічного пресингу продемонструвати те, що історію не можна “загнати” в забуття, у прокрустове ложе сталінсько-кагановицького офіціозу.

Твори О.Соколовського про народництво становлять історичний романно-повістевий цикл, доповнений елементами белетристичної хроніки та історико-документальної літератури. “Богун” – зразок класичного роману, заґрунтованого на перетині нерівнозначних за масштабом сюжетних ліній – від вузько-особистісних до історичних. Сюжетно-композиційною основою більшості творів є зіткнення різних поглядів, настроєності думок персонажів, їх світобачення.

Проза белетриста позначена гармонійним співвідношенням правди історичної і правди художньої у відображенні різних історичних епох, постатей, у потрактуванні історичних конфліктів. Збагнувши характер історичних перипетій, колізій, О.Соколовський створив власну художню концепцію минувшини, дібравши відповідні прийоми типізації та індивідуалізації, детерміновані характером зображуваних життєвих реалій.

Твори О.Соколовського є зразками художньо-історичної і художньо-документальної прози, чітко зорієнтованої на архівні джерела, історичну й характерологічну вірогідність. Використання архівних матеріалів, листів, свідчень очевидців, повідомлень преси тощо – це не лише формальна прикмета романів і повісті “народницького” циклу, а й одна з умов запровадження письменницького наміру – репрезентувати героїчні постаті “бунтарів”. Твори про народницький рух гранично

достовірні в описі подій, поведінки героїв, у відтворенні їхніх думок, почуттів, внутрішнього світу. Дія тут, як правило, відбувається на ущільненій часово-просторовій площині, а герої діють у гостро драматичних ситуаціях. Іноді дотримання “правди факту” обмежує письменника у відборі виразних засобів художнього узагальнення, наштовхує на шлях обмеження творчості рамками особистого досвіду без глибокого його осмислення. Маємо справу, отже, із принципом “життєподібності”. У романі “Богун” засоби художньо-історичного осмислення життєвого матеріалу подеколи поєднуються з ознаками, характерними для історико-художньої прози.

Домінантними у прозі О.Соколовського є героїко-романтичні інтонації. Тяжіння до романтичного світобачення простежується в піднесенні ідеї напружених пошуків людиною життєвих істин, в осмисленому намірі багатопланово відтворити насамперед природи романтичні, зрештою, - у розкритті психології індивідуалізованого героя, а не маси. Окрім того, письменник усталює самоцінність людської особистості, яка вивільнилася не тільки з-під влади собі подібного, а й від обов’язків перед деспотичною по суті монархією. Прозаїк інтенсивно шукає героя, спроможного на муки й смерть в ім’я вищого покликання. З особливою виразністю романтичні первні проступають в диалогії “Герої змов” і романі “Роковані на смерть”, меншою мірою – у повісті “Бунтарі” та романі “Богун”.

Чи не основною лінією образотворення Соколовського є лінія романтична, що часто перехрещується з ідеологічним, об’єктивно-історичним (у більшості творів) та об’єктивно-психологічним (особливо в “Бунтарях”) напрямками. Неприхованість авторських оцінок відчутно посилюється інгредієнтами психологічної характеристики. Моделюючи образи-персонажі, белетрист апелює до таких ситуацій, коли людина переживає нелегкі випробування і внутрішньо зростає у пошуках істини. Осердям внутрішнього конфлікту багатьох героїв виступає яскраво виокремлена прозаїком розбіжність між метою життя і намаганнями її матеріалізації. Чільною філософською проблемою прози О.Соколовського стає осмислення суперечності між життям природним та ідеологічним.

О.Соколовський – письменник-традиціоналіст, що засвоїв мистецький досвід як літераторів-попередників, так і творців фольклору. Одна з підвалин його творчості – національна традиція. Історіософізм мислення прозаїка спирається на уснопоетичні форми й традиції Т.Шевченка, М.Костомарова, П.Куліша, М.Старицького, І.Нечуя-Левицького. Фольклорна стихія відчувається у творах О.Соколовського передусім на концептуальному рівні. Особливо помітно це в модифікації сюжетної

опозиції “вірність – відступництво”. Та й в інших моментах белетрист спирається на усну творчість народу як на глибинну поетико-етичну традицію, повсякчас переосмислюючи її. Можна твердити, що письменник не перейнявся (чи не зміг, не встиг перейнятися) новочасними художніми віяннями, які генетично сягали мистецтва зламу ХІХ – ХХ століть.

Цілісну панораму образної характеристики у творах О.Соколовського сформовує головна функціональна об’ємність портрета, змістове насичення інтер’єру і виразність авторської розповіді. Найчастіше прозаїк презентує власну візію людини, її вдачі через портрет-характеристику. Інтер’єр та екстер’єр уводяться здебільшого для увиразнення психологічних оцінок.

Критика прозаїком соціальних відносин, осуд шовіністичної політики “загребущих сусідів” часто здійснюється засобами сатиричної гіперболи й гротеску. Сатиричне викриття персонажів (в основному польських шляхтичів та російських урядовців) реалізується через зіставлення негативних явищ життя з їх антиподами. При цьому в усіх формах сатиричного відтворення реалій дійсності помітна виразна суперечність між характерами персонажів, що належать до антитетичних прошарків.

Історична проза О.Соколовського стала яскравим прикладом того, як красне письменство, обертаючись до минулих діб, вносить у них сьогочасний зміст, акцентуючи повчальність історичного досвіду. Вона була і залишається одним із засобів впливу на суспільство в інтересах розвитку національно-культурного життя українського народу.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Литвиненко О.В. Роман Олександра Соколовського “Богун” // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 2001. – Том ХХVІІІ. – С. 181 – 188.
2. Литвиненко О.В. “Та казка сумна, неправдива...” (невідома поема Олександра Соколовського “Ікар”) // Наука і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 2002. – Том ХХХІ. – С. 235 – 245.
3. Литвиненко О.В. “Немов зроста якась могутня повідь...” (Життя і творчість Олександра Соколовського) // Наука і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – Том 39. – С. 209 – 223.

4. Литвиненко О.В. “Не лякають їх чорні труни...” (Народницький рух в художньому світі історичної прози Олександра Соколовського) // Наука і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – Том 40. – С.
5. Литвиненко О.В., Мельничук І.В. Деякі аспекти ознайомлення студентів з творчістю письменників ХХ століття // Сучасні тенденції у літературознавчій підготовці вчителів-словесників: Збірник наукових праць. – Вип. 2: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Мелітополь, 25 – 26 квітня 2001 р. – К. – Мелітополь: Твім інтер, 2001. – С. 164 – 168 (55 %).
6. Литвиненко О.В. Постаті народних ватажків доби Хмельниччини в художній інтерпретації Олександра Соколовського // Науково-практична конференція “Маріуполь: історія і перспективи”. – Маріуполь, 2002. – С. 116 – 118.

Анотація

Литвиненко О.В. Історичні романи Олександра Соколовського в літературно-критичному контексті доби. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2004.

У дисертації досліджується історична проза О.Соколовського у зв'язку з естетично-філософськими реаліями його доби. Осмислено генезу, ідейно-естетичну парадигматику художнього доробку белетриста, тематичну спрямованість його прози, специфіку індивідуального стилю письменника.

На основі аналізу всіх творів прозаїка у роботі з'ясовано закономірності еволюції проблематики й поетики його історичних романів і повісті, визначено художні здобутки і втрати митця, сформовано літературознавчу оцінку творчості О.Соколовського, встановлено її місце і роль у вітчизняному літературному процесі.

Ключові слова: історико-типологічні зв'язки, проблематика, поетика, жанр, стиль, авторська версія, творча інтерпретація, національна свідомість.

Аннотация

Литвиненко Е.В. Исторические романы Александра Соколовского в литературно-критическом контексте эпохи. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2004.

В диссертации исследуется историческая проза А.Соколовского в связи с эстетико-философскими реалиями его эпохи. Диссертантка осмысливает генезис, идейно-эстетическую парадигматику художественного наследия беллетриста, тематическую направленность его прозы, специфику индивидуального стиля писателя.

А.Соколовский творил в период, для которого был характерным, с одной стороны, сильный всплеск национально-культурного возрождения и консолидации, а с другой – трагический переход к тоталитарной эпохе соцреализма. Писатель работал в условиях широкомасштабного наступления красного шовинизма, ограничений, установленных господствующими политико-идеологическими стандартами. Судьба, к сожалению, не дала ему времени не только для художественного самосовершенствования или полного выявления творческого потенциала, но и для самой жизни. Прозаик пережил преследования, аресты, был репрессирован и уничтожен физически. За короткую земную жизнь А.Соколовский не имел признания и как писатель.

Дебютировал А.Соколовский в поэтическом жанре (поэма "Ікар", "Поэма одного життя", "Казка про собачку", ряд стихотворений), однако здесь достижения его незначительны. Сказывается шаблонность и политизированная дидактика. Но Соколовский-поэт искренне шел навстречу контрастам окружающей жизни, искал собственный путь. От во многом прямолинейных оценок "революционной перестройки" мира он переходит к осознанию глубокого драматизма своего времени ("Поэма одного життя"), а поэтому провозглашает гуманистические идеалы. Поэму "Ікар" можно воспринимать как попытку писателя следовать в русле новейших художественных тенденций (неоклассицизм).

Произведения А.Соколовского о народничестве составляют исторический эпический цикл (романы "перші хоробрі", "Нова зброя", "Роковані на смерть", повесть "Бунтарі"), дополненный элементами беллетристической хроники и историко-документальной литературы. "Богун" - образец классического романа, построенного на переплетении неравнозначных по масштабу сюжетных линий – от узколичностных до исторических. Сюжетно-композиционным центром большинства произведений является столкновение противоположных взглядов, мыслей персонажей, их мировоззрения.

Проза беллетриста характеризуется гармоничным соотношением правды исторической и правды художественной в изображении различных исторических эпох, героев, в трактовке исторических конфликтов. Осмыслив характер исторических перипетий, писатель создал свою художественную концепцию прошлого, опираясь на

соответствующие приемы типизации и индивидуализации, обусловленные характером изображаемых жизненных реалий. Произведения А.Соколовского являются образцами художественно-исторической и художественно-документальной прозы, ориентированной на архивные источники, историческую и характерологическую истину. Использование архивных материалов, писем, свидетельств очевидцев, сообщений прессы – не только формальный признак романов и повести “народнического” цикла, а и одно из условий внедрения писательского намерения – представить героические образы “бунтарей”. Произведения о народничестве предельно достоверны в описании событий, поведения героев, в отображении их мыслей, чувств, внутреннего мира. Действие здесь, как правило, происходит на небольшом временно-пространственном участке, а герои действуют в остро драматических ситуациях. Иногда следование “правде факта” ограничивает писателя в выборе выразительных средств художественного обобщения, толкает на путь ограничения творчества рамками личного опыта без глубокого его осмысления.

В романе “Богун” средства художественно-исторического осмысления жизненного материала иногда сочетаются с признаками, характерными для историко-художественной прозы.

Ведущими в прозе А.Соколовского являются героико-романтические интонации. Стремление к романтическому мироощущению прослеживается в утверждении идеи напряженных поисков человеком жизненных истин, в намерении разнопланового отражения натур романтических, в раскрытии психологии индивидуализированного героя, а не массы. Кроме того, писатель утверждает самоценность личности, которая освободилась не только от власти себе подобного, но и от обязательств перед деспотичной по сути монархией. Прозаик интенсивно искал героя, способного на муки и смерть во имя высшей идеи.

А.Соколовский – писатель-традиционалист, который освоил художественный опыт как литераторов-предшественников, так и творцов фольклора. Исторический мышления прозаика опирается на уснопозитивные формы и традиции Т.Шевченко, М.Костомарова, П.Кулиша, М.Старицкого, И.Нечуя-Левицкого.

Историческая проза А.Соколовского стала ярким примером того, как литература, обращаясь к прошлому, вносит в него актуальное содержание, акцентируя поучительность исторического опыта. Его творчество не может оставаться без внимания, поскольку прозаик и поэт вписал искреннюю, неподдельную страницу в литературу начала прошлого века.

Ключевые слова: историко-типологические связи, проблематика, поэтика, жанр, стиль, авторская версия, творческая интерпретация, национальное самосознание.

Summary

Litvinenko E. V. Historical novels of Alexander Sokolovsky in literary – critical context of the epoch. – Manuscript.

Thesis for Candidate's Degree in Philology. Speciality 10.01.01. – Ukrainian literature. – M.P.Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2004.

The thesis is devoted to A. Sokolovsky's historical prose in connection with aesthetic-philosophical realities of his epoch.

The author studies genesis, ideological and aesthetic paradigms of the writer's artistic heritage, semantic orientation of his prose and specific character of his individual style.

On the basis of analysis of the prosaist's works evolution problems and theory of poetry appropriateness of his historical novels and stories are examined, his artistic achievements and errors are revealed, literary criticism of A. Sokolovsky's works is formulated, his place and role in the country's literary process is established.

Key words: historic and thypological relations, problems, theory of poetry, genre, style, author's version, creative interpretation, national self-consciousness.